

YU ISSN 0350—185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LI

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан—Премк, др Ирена Грциќац, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Мигар Пешиќан, др Живојин Станојчић,
др Драго Ћупић, др Егон Феќете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1995

ЈАСНА ВЛАЈИЋ—ПОПОВИЋ
(Београд)

О НЕКИМ ПСЕУДОГРЕЦИЗМИМА У НОВИЈОЈ СРПСКОХРВАТСКОЈ ЕТИМОЛОШКОЈ ЛИТЕРАТУРИ¹

У раду се предлажу словенске етимологије за сх. лексеме *андрога*, *јандрога*; *бадати* и *коравица* које су досад тумачене као грецизми.

Грчки језик је у прошлости у више махова, мање или више интензивно, директно или посредно, утицао на развој српскохрватског језика. Овај утицај коме никада није било изложено читаво подручје српскохрватског језика, огледа се првенствено у преузимању лексике. Резултат је тај да данас у књижевном језику имамо релативно мали број, али зато углавном коначно дефинисаних грецизама (*босиљак*, *кревет*, *ливада*, *мирис*, *хиљада* итд.) о којима се не може рећи нешто битно другачије или више од онога што већ стоји у *Etimologij-skom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока (Скок 1971—74).

Међутим, у народним говорима, у дијалекатској грађи или у покрајинским збиркама речи из источних крајева Србије или из Приморја (који су били прагови преузимања лексике из грчког језика), и данас се појављују, мада све ређе, нове речи које се не могу објаснити другачије него као позајмљенице из грчког језика.

Осим Скока, грчким позајмљеницама су се у новије време посебно бавили слависти Макс Фасмер (Vasmer 1944) и Иван Поповић (Поповић 1953, Поповић 1955а, Поповић 1955б). Нарочито су интересантна и драгоцене открића грчких сурвивала, често још из античког доба, до којих је, у својим првенствено романистичким истраживањима наше приморске лексике, дошао Војмир Виња².

¹ Ово је непромењена, само технички прилагођена верзија рада који је био прочитан на I југословенском научном скупу о етимологији одржаном у Загребу 4—5. јуна 1987. (види хронику тог скупа у ЈФ XLIV, Београд 1988, 113—115, као и приказ зборника неких радова са тог скупа који у овом броју *Јужнословенског филолога* даје Б. Сикимић).

² Етимолошку библиографију В. Виње чине бројни чланци у домаћим и страним часописима и изванредни двотомни речник *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva* (Виња 1986).

Проучавајући радове ових аутора наишли смо на неке речи за које су они дали грчку етимологију, мада су оне заправо романског, турског или чак словенског порекла. Посебно су нас занимале ове последње. Овде ћемо се подробније позабавити некима од њих за које сматрамо да имају уверљиву словенску етимологију.

1. андрога, јандрога

Андрога и *јандрога* су називи за морску рибу *Pleuronectes flesus*, var. *italica* која се другачије зове и *иверак* или *плат*. Виња (1967:203—223) их је нашао код ихтиолога Maldiniја и Schreiberа који, нажалост, не наводе где су их тачно забележили. Тако Виња сматра да „ова два и з о л о в а н а назива који се никако не могу објаснити словенским нити романским лингвистичким средствима, и који су сасвим немотивисани у српскохрватском како на пољу садржаја, тако и израза, покрива грчки ихтионим ἀνωδώρας засведочен код Хесихија (ἀνωδώρας: Βριγκος ἢ ἰχθύς)³ (проред наш, Ј. В.—П.). Овакво извођење аутор подупире примером идентичне мотивације код синонимног назива οὐρανοσκόπος за *Uranoscorus scaber*, односно наше *небоглед* (небитно је то што није по среди иста врста рибе, будући да обе имају особине које мотивишу такав назив).

Ова занимљива етимологија могла би да буде тачна да су *андрога* и *јандрога* стварно изоловани називи, а не само релативно, у односу на Приморје. У залеђу тј. дубље на копну *андрога*, *јандрога*, *јендрога*, *јандрек*, *јандрчић*, *јандрчица* су називи за речну рибу *Blicca argyroleuca*, познатију под именом *крупатица*, а *јандруга*, *јандрушница*, *јандужница* и поново *јандрога* за такође речну рибу *Scardinius erythrophthalmus* која се чешће зове *црвенперка* или *црвенокица*⁴. Могуће је да се на једну од ове две врсте односи и *јендога* „врста рибе“.

Оволика бројност и разноликост облика, као и чињеница да сви они потичу дубоко са копна, навели су нас да посумњамо у грчко порекло ових ихтионима и да потражимо решење на другој страни. Најисправније је било прво проверити евентуалне паралеле у другим словенским језицима. Оне постоје већ у слн. *andróga* „Scardinius; Blicca; Sygnanthus“ са варијантама *handróga*, *mandróga*, *mandróhica*, *hadróga*, *dróga*, *dróžica* „Leuciscus“, затим у рус. дијал *андруга*, рус. подкарп. *андрушка* „исто“, пољ. *wzdrega*, *wzdręka*, *zręka* „Scardinius“, чеш. *zruka*, стчеш. *druka* „Scardinius“ које се све изводе од прасл. **rъdr-oga* < **rъdrъ* „црвен“ пошто те рибе имају црвене пеге по телу односно у очима⁵. У прилог овоме говоре и балтичке паралеле. Од исте придевске основе изведени су

³ Не мењајући овај закључак, аутор на другом месту каже да грчку етимологију треба „барем засад прихватити“ (Виња 1986:95—96).

⁴ Све ове облике бележи РСАНУ по наводима М. Хирца, М. Медића и др. Неки од њих нису убицирани, а они који јесу потичу из потока Плитвице, место Врбановец; из Добре, Стативе Доње; Купе у Банији итд. Неки су акцентовани, неки не.

⁵ Bezlaj I:4, Machek 1971:719.

неки називи рибе Scardinius у балтичким језицима: лит. *raudon-spārnis* „краснопёрка“, лет. *raud-spārnis* „id.“ (Коломиец 1983:27)⁶.

У српскохрватском који данас за означавање црвене боје користи континуанте прасл. **čьrtьnъ* ови ихтионими изгубили су везу са синонимном (и старијом) прасл. основом **rьdrъ*⁷ од које је, вероватно још у прасловенско доба, сасвим правилно, додавањем суфикса *-qgъ / -qga*⁸ изведен назив рибе, једне или више врста, која се одликује црвеним пигментом.

На питање о пореклу иницијалног *an-* немамо прецизан одговор, али можемо претпоставити да је развој текао од **rьdr-qga > *rdrq-ga*. Затим је дисимилацијом *r-r > n-r* могао настати облик **ndrqga* који би могао бити основа свих савремених словенских ихтионима. Иницијална консонантска група *ndr-* различито се развијала у разним словенским језицима: у српскохрватском прво у *андр-* које је даље локално варијало на неколико начина: *јандр-*, *јендр-* (у слн. *handr-*, *tandr-* или чак отпада цео тако формиран први слог: *droga*). Мала је вероватноћа да је прасл. **rьdr-qga* дало прасл. **radruga* које би даље, наализацијом, уметањем ирационалног *-н-*, постало *андруга*⁹.

На славистима је да реше овај последњи проблем (као и питање иницијалног *wz-* тј. *z-* у пољском односно чешком и *an-* у рус. дијалектима).

Веза наших речних ихтионима и осталих словенских ихтионима несумњива је не само због паралелне творбе, већ и зато што се ради о истим врстама рибе. Та повезаност практично искључује могућност да су наши морски ихтионими независног, грчког порекла.

Најзад, напомињемо да називи за рибу Scardinius erythrophthalmus показују очекивани развој прасл. *-q-* > сх. *-y-* (*јандруга* и сл.), док они за рибу *Blicca argyroleuca* на том месту следе правила кајкавске и словеначке фонетике: прасл. *-q-* > *-o-* (*андруга* и сл.). Дакле, ови први говоре о старини ових ихтионима на сх. терену, а они други о наслеђивању из кајкавског или преузимању из словеначког, што је због оскудности података о убикацији ових назива тешко прецизно утврдити. Занимљиво је, мада не треба придавати нарочити значај тој чињеници, да се дистрибуција различитих рефлекса прасл. *-q-* поклапа са разликом у врсти рибе, а не са границама дијалекта — тако су

⁶ Још је Махек (1.с.) имао у виду летонски пример.

⁷ Њени ретки трагови чувају се у још неким топонимима и фитонимима, cf. Скок III:165 s.v. *руд*. Више о основи **čьrtьnъ* cf. Скок I:275 s.v. *црн*.

⁸ Више о овим суфиксима који служе управо за стварање деадјектива од назива за боје у терминологији фауне, нпр. прасл. **rьstrqga / *rьstrqgъ* „риба *Salmo trutta morpha fatio*“ < прасл. **rьstrъ* „шарен“ или сх. *црнуз(a)*, *сивуз(a)* „брав тј. свиња црне тј. сиве длаке“ итд., cf. Sławski 1974:67—68.

⁹ Такав развој имао би паралелу у *андрква* < *ардаква* од *родаква*, *ротква* (РСАНУ, s.v. *ардаква*).

нпр. облици *jāndруга* и *jāndруишца* забележени у Карловцу и Крижевцима (облике који показују рефлекс *-o-* преузете нпр. од Арсенијевића, Хирца и Медића немогуће је убицирати).

2. бадати

Глагол *бадати* „брзо ходати ситним корацима“ (Корчула); „трчати, ићи брзо“ (Дуги Оток) забележио је Виња (1967:213) који га тумачи помоћу грчког глагола βαδίζω „корачати, ходати“ (cf. и прилог βαδίην „корак по корак“)¹⁰.

Дајући горњу етимологију која формално сасвим задовољава, аутор није узео у обзир могућност да се ту ради о домаћој речи. Мислимо на глагол *бадати* који поред основног значења „подстицати бадом, бости, боцкати; дирати“, има и пренесено „ићи опрезно као да се ногом боде“¹¹. Значења са Корчуле и Дугог Отока можемо сматрати нијансама овог потоњег (исп. и *набадати*, и експресивно *бадољиги*, *бадрљати*). У етимолошку једнакост ових значења не сумња се ни у SP I:175 који се ослања само на једну, Вукову потврду.

Последње значење из РСАНУ „ићи опрезно као да се ногом боде“ и оно „брзо ходати ситним корацима“ са Корчуле можемо практично изједначити и сматрати их директно изведеним од основног „бости, боцкати“ (у овим случајевима земљу по којој се хода). Из њих се даље лако могло развити оно „трчати, ићи брзо“ са Дугог Отока. Све потврде означавају посебан, на неки начин карактеристичан ход тј. кретање, што је разлог да верујемо да је по среди иста реч¹².

Иако се фонетика и семантика формално не противе тумачењу глагола *бадати* на основу гр. βαδίζω¹³, рекли бисмо да је оно тешко прихватљиво не само зато што постоји задовољавајуће домаће решење, већ и зато што није много вероватно да се једна обична реч из свакодневног живота, културно и технички неспецифична, позајмљује (и то посредно, из грчког преко романско-далматског). Најзад, код континуанте грчког глагола пре бисмо очекивали да се основа завршава на *-и-*, него на *-а-* (**бадиги* уместо *бадати*).

¹⁰ Иако аутор то не наглашава, подразумева се да је позногрчко *-β-* постало билабијално далматским посредством (cf. за сличан развој лат. *Vallum* > сх. *Бол*).

¹¹ Ово значење бележи још Вук, а посведочено је и код савремених писаца М. Лалића и И. Г. Ковачића, према РСАНУ.

¹² У међувремену, пар година пошто је овај рад био написан, апсолутно смо се уверили у синкретизам значења „ударати“ и „ходати (на неки посебан начин)“, cf. наш последњи рад на ту тему: Семантика у решавању једног етимолошког проблема, *Научни састанак у Вукове дане* 22/2, Београд 1994, 185—191.

¹³ Када је овај рад прочитан на скупу, В. Виња нам је усмено допунио свој материјал још једним обликом са Корчуле, *бадшикати*, у коме је он видео рефлекс гр. *-ζ-* у сх. суфиксу *-шк-*. Међутим, ми бисмо то радије тумачили као експресивни суфикс *-шк-* (аналогно нпр. *-ушк-* у *ваљати/ваљушкати*, *љуљати/љуљушкати* или *-шк-* у *глигити/глишкати* итд.).

3. коравица

Ихтионим *кòравица* „риба *squalius* Turški Hecke, *Phoxinus laevis*“ (Сињ) код Скока (II:152) је дат само као одредница са горњим значењем, наведена по Вуку, без тумачења. Код Фасмера (1944:83) налазимо објашњење да „es errinert an griech. *κάραβος* ... *καράβις*“ [„морски рак, ја-стог“], уз напомену да је значење побркано. Виња (1967:222) такође помиње ихтионим *кòравница* као континуанту гр. *κάραβος* уз примедбу да „у народном језику никада није постојао такав назив за ајкулу“.

Фасмерово тумачење побуђује сумњу јер не само да је тешко веровати у „бркање“ значења тј. именовање речне рибе по морском раку¹⁴, већ и зато што нас, без обзира на суфикс *-ница* који сам по себи није аргумент за словенско порекло, основа *корав-* већ поузданије наводи на помисао да се ради о домаћој изведеници од *кòра* „*crusta, squama*“.

Тако у РСАНУ налазимо да је *кòравница* 1. зоол. а) клен (Сињ, Вук Рј.; Цетина); слатководна риба *Phoxinus laevis*, укља, укљева“. Како је укљева карактеристична (и економски занимљива) управо због својих љусака¹⁵, сасвим је вероватно да су оне, тј. корава површина тела рибе биле пресудан моменат при стварању назива *риба са кором* > *корава риба* > *коравница*. Изгледа да је Фасмерово тумачење и Вињу завело на погрешан пут, што би се могло закључити из његове примедбе да „није постојао такав назив за ајкулу“. Објашњење које доноси Вук, „*squalius, Turški*“ није требало изједначавати са *squalus* „морски пас, ајкула“ (која највероватније и не залази у Цетину до Сиња).

Догодило се, изгледа, да је у очекивању сложеног решења изостало једноставно препознавање, у именици *squalius* изведеној од придева *squalus* „храпав“, управо дословног еквивалента сх. ихтионима *кòравница*. Ови називи независно су настали у сх. народном говору и у научној систематизацији, а оба су снажно мотивисана изгледом укљеве.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Bezljaj, F.
1977—82 *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I—II, A—O, Ljubljana.
ЭССЯ
1974—94 *Этимологический словарь славянских языков*, 1—20, А—*мърскнѣти, Москва.
Коломнец, В. Т.
1983 *Происхождение общеславянских названий рыб*, К IX Международному съезду славистов, Киев.
- Machek, V.
1971 *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.

¹⁴ Овде имамо у виду „... одавна утврђену чињеницу да се све што је морско назива према копненом ... Дакле, *terrestria* → *marina*, а само изнимно *marina* → *terrestria*“ (Виња 1978:4).

¹⁵ „Од њених се љусака израђују лажни бисери... изванредно слични правима... Шупља стаклена зрна се пуне ситно туцаним сребрнатим прахом рибљих љусака.“ (А. Е. Брем, *Живот животиња, s.v. укљева*.)

- Поповић, И.
1953 Новогрчке и средњегрчке позајмице у савременом српскохрватском језику, *Зборник радова С.А.Н.* XXXVI, Византолошки институт, књ. 2, Београд, 199—233.
- Поповић, И.
1955а Грчко-српске лингвистичке студије II — Грчке позајмице у савременом српскохрватском језику, *Зборник радова С.А.Н.*, XLIV, Византолошки институт, књ. 3, Београд, 111—115.
- Поповић, И.
1955б Грчко-српске лингвистичке студије III — Проблем хронологије византских и новогрчких позајмица у српском језику, *Зборник радова С.А.Н.* XLIV, Византолошки институт, књ. 3, Београд, 117—157.
- РСАНУ
1959—89 *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* I—XIV, А—недогруо, Београд.
- Skok, P.
1971—74 *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I—IV, Zagreb.
- SP
1974—91 *Słownik prasłowiański* I—VI, A—E, Wrocław.
- Slawski, F.
1974 Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego u: SP I, 43—141.
- Vasmer, M.
1944 *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*, Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1944, Philosophisch-historische Klasse, Nr. 3., Berlin.
- Vinja, V.
1967 Le Grec et le Dalmate, *Zeitschrift für Balkanologie*, Jahrgang V, Heft 2, Wiesbaden, 203—223.
- Vinja, V.
1978 Antroponimi u ihtionimiji, *Onomastica Jugoslavica* 7, Zagreb, 3—25.
- Vinja, V.
1986 *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva* I—II, JAZU i „Logos“, Split.

Summary

Jasna Vlajić—Popović

ON SOME PSEUDOGRECISMS IN RECENT SERBO-CROATIAN ETYMOLOGICAL LITERATURE

The paper offers new Slavic Etymologies for a few SCr. words which were hitherto considered Grecisms:

1. Maritime ichthyonyms *androga*, *jàndroga* „Pleuronectes flesus“ are related to a number of similar freshwater ones, *jàndroga*, *jàndrčić*, etc. and then interpreted as continuations of Psl. *rǫdroga*, rather than loans from Gk. ἀνωδόρκας.

2. The provincial verb *bádati* „to walk quickly making small steps“ is related to the domestic one *bádati* „to prick“, and not to Gk. βαδίζω.

3. Freshwater ichthyonym *kòravica* is much more likely to be a derivative of SCr. *kòra* „crust, skin“ than a loan from Gk. κάραβος, καρπίς.